

Kőríz Imre

A MI HORATIUSAINK

Ha igaz, hogy „a műfordítás az irodalom külön műfaja, és mint ilyen, természetesen szerves része kora élő irodalmának”,¹ akkor a szűkebben vett fordítástechnikai vagy fordításelméleti szempontokon túl irodalomtörténeti jelentőséggel is kell bírnia annak, hogy – illetve: ahogy – Horatius a 20. században Magyarországon kétszer is reflektorfénybe került. Aki kicsit is ismeri a múlt század Horatius-recepcióját, annak aligha kétséges, hogy a Trencsényi-Waldapfel Imre szerkesztésében megjelent *Horatius noster* című válogatáskötetről (pontosabban – de erről később – válogatáskötetéről),² illetve az úgynevezett „kétnyelvű Horatius”-ról, a Borzsák István–Devecseri Gábor szerkesztőpáros által gondozott, 1961-ben megjelent kötetéről van szó.³ Mindkettőt komoly kritikai visszhang kísérte, ami önmagában megkülönbözteti őket a többi fordításkötettől,⁴ illetve az előbbi hamar megszilárdult rangját jelzi, hogy azt az utóbbival szemben egyes kritikusok mint követendő ellenpéldát emlegették.

A két kötet koncepciója és ebből fakadóan szerkezetük és terjedelmük gyökeresen eltér. A költő születésének kétezredik évfordulójára megjelent könyv a Horatius-fordítások hosszmetsetét kívánja bemutatni, a magyarságnak irodalmával „úgyszólván egyidős” viszonyát Horatiushoz,⁵ és a korábbi fordításoktól a legújabbak felé halad, mintegy szerkezetével is példázva az irodalom és a műfordítás egységének elvét. A két kötet összehasonlítását egyébként megkönnyíti, sőt szín-

¹ SZILÁGYI JÁNOS György: *Az antik klasszikus költészet fordításának aktualitása*. Holmi 2004. (16.) 1327.

² TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre (szerk.): *Horatius Noster. Magyar Horatius*. Bp., 1935, ²1940 és ³1943. Ahol a három kiadás szövege egyenértékű, ott az idézet az első oldalszámaira utal.

³ Q. HORATIUS FLACCUS: *Összes versei*. Szerkesztette BORZSÁK István–DEVCSERI Gábor. Szöveggondozás, bevezető BORZSÁK I., utószó DEVCSERI G., jegyzetek BORZSÁK I.–SZEPESSY Tibor. Bp., 1961.

⁴ A további, nagy energiákat mozgósító kötetek közé elsősorban az ódáknak az Európa Kiadó *Lyra Mundi* sorozatában megjelent fordítása (Q. HORATIUS FLACCUS: *Ódák*. Szerkesztette ZSOLT Angéla. Bp., 1985), illetve BEDE Anna teljes Horatiusa (Horatius *Összes művei Bede Anna fordításában*. Bp., 1985) tartozik. Az előbbi számos korábbi fordítást tartalmaz (az újabbak színvonalá egyenletlen), az utóbbi kötet általános színvonala pedig gyenge, ezért önmagukban nem jelentenek kihívást az alaposabb elemzés számára.

⁵ TRENCSENYI-WALDAPFEL: *Horatius noster*. 1935. 149.

te kiprovokálja az a közös vonásuk, hogy mindkettő kétnyelvű, hogy tudós elő-, illetve utószavak keretezik őket, valamint hogy a kor legjobb költői közül több is jelen van bennük fordításaival. A hasonló vonások sorának ezzel azonban vége is van, mert a negyedszázaddal később megjelent könyv nem válogatás: Horatius összes műveit és azok fordítását tartalmazza, mégpedig abban a sorrendben, amely az évezredek során kanonizálódott: ódák, epódosok, szatírák, levelek.⁶ Voltaképpen az a tény is a két kötet közti különbségek számát gyarapítja, hogy míg a *Horatius noster* három kiadást is megélt, addig a „kétnyelvű” a mégoly élénk kritikai visszhang ellenére sem jelent meg még egyszer (igaz, több mint tízezer példányban adták ki, míg az előzőnek három kiadása együtt is aligha érte el ezt a mennyiséget).

„Bégető nyáj közt legelész az ordas”

A további elemzés szükségessé teszi, hogy megkülönböztessük a *Horatius noster* kiadásait. Ezek ugyanis – pontosabban az első és a második – markánsan különböznek.⁷ Az első kiadáshoz képest egy oldallal bővült a Kerényi Károly által írt előszó, újabb fordításokkal gyarapodott a válogatás, illetve Trencsényi-Waldapfelnek a Horatius magyarországi utóéletét bemutató utószava is hosszabb lett (feldolgozta az időközben megjelent szakirodalmat).⁸

A fordítások sorában bekövetkezett változásokat a következő számok jól szemléltetik: 1935-ben a kötet harminchat,⁹ míg 1938-ban negyvenöt tételt tartalmazott, ezenfelül a második kiadásban két vers is új fordításban szerepel. Mindez tizenegy verset érint, egy híján az első kiadás mennyiségének harmadát, ami nem csekélység.

Az új versek a következők (zárójelben a fordító nevével):

- c. I 7 (Devecseri Gábor)
- c. I 17 (Radnóti Miklós)
- c. I 28 (Csengery János)
- c. I 34 (Trencsényi József)
- c. II 16 (Rónai Pál)
- c. III 12 (Keszi Imre)
- c. III 18 (Radnóti Miklós)
- c. III 30 (Kosztolányi Dezső)
- c. IV 12 (Vas István)

⁶ A *Horatius noster* egyik korabeli kritikusa a kötettel kapcsolatban egyébként szóvá teszi a hexameteres költemények mellőzését: SZILÁGYI Endre: *Horatius Noster. Magyar Horatius*. Egyetemes Philológiai Közlöny 1935. 59., 412.

⁷ A harmadik ezzel szemben gyakorlatilag a második újrasedett lenyomata. (A szöveggondozáshoz például a 171. oldalon szereplő vers 5. sorában a „ha” szó előtt a második kiadásban hiányzó vessző a harmadik kiadásban már ki van téve.)

⁸ A Szilágyi Endre recenziójában említett sajtóhibákat is egytől egyig kijavították – SZILÁGYI E.: i. m. 412.

⁹ Valamint – mindkét kiadásban – az utószó szövegébe illesztve DÖME Károly *Exegi monumentum-átültetése*.

Új fordításban két vers szerepel: az első könyv tizenegyedik ódájának Rónai Pál-tól származó átültetését Trencsényi-Waldapfelé, illetve a második epódos Csengery-féle fordítását Sík Sándoré váltotta fel.

Mindezek közül a c. I 28, az I 34, a II 16, a III 30 és az *epod.* 2 szemlátomást korábbi fordítások (a már az első kiadásban is közöltek *közé* vannak besorolva), az 1935 és 1938 között eltelt évek igazi újdonságát Devecseri, Keszi Imre, Vas István, Trencsényi-Waldapfel és Radnóti fordításai jelentik.

Ez utóbbi gyarapodás aligha független attól a tényről, hogy a második kiadás megjelenése előtt egy évvel, 1937-ben jelent meg Trencsényi-Waldapfel és Hajnal Anna szerkesztésében az *Argonauták* című, mindössze három számot megélt „évnegyedes” folyóirat első füzeté: az új fordítások készítői közül kivétel nélkül mind az öten publikáltak a lapban, úgyhogy a második kiadás nővumai akár az „Argonauták” sajátos zsákmányának is tekinthetők.

Az, hogy a folyóirat nem merült teljesen feledésbe, valószínűleg Vas István önéletírásának, a *Mért vijjog a sasheselyű*-nek köszönhető,¹⁰ bár *Naplójában* Radnóti ugyanúgy emlegeti,¹¹ ahogy Takács Gyula – egyébként a folyóirat egyetlen ma is élő szerzője – *Helyét kereső nemzedék* című levélgyűjteményében is szó van róla.¹² „Ahogy most egymás után elolvasom ezeket a leveleket, és az évszámaikat is nézem, egyre szembetűnőbb, hogy nemzedékünk¹³ életében állandóan visszatérő-kísértő érzés és levéltéma a helykeresés nyugtalan és nyugtalanító hangulata és közérzete volt. Irodalmi vonatkozásban éppúgy ezt találjuk, mint a fizikai létezés kérdéseiben¹⁴ – emlékszik vissza Takács.

A folyóirat jelentőségére jellemző, hogy itt jelent meg Radnótól Tibullus *Detestatio bellijének* fordítása is,¹⁵ és talán az sem érdektelen, hogy a *Horatius noster* első

¹⁰ Vas István: *Mért vijjog a sasheselyű?* Bp., 1981. II. 35–67.

¹¹ RADNÓTI Miklós: *Napló*. S. a. r. RADNÓTI Miklósné, utószó és jegyzetek MELCZER Tibor, gondozta MELCZER Tibor, SZÉKELY Sz. Magdolna. Bp., 1989. 137sk. Az idézett naplóbejegyzés egy „Argonauták-találkozóról” szól, és 1941 elejéről származik, amikor is a lap már évek óta nem jelent meg.

¹² TAKÁCS Gyula: *Helyét kereső nemzedék. Költők levelei 1934–1949*. Bp., 1984. 139sk., 145skk. és 150.

¹³ „Az úgynevezett Nyugat utáni, sokat megélt és megjárta harmadik nemzedék” I. m. 8.

¹⁴ I. m. 10. A nemzedéki érzésről: „egy ideig azt reméltem: ez az a hely, ahol a mi finnyás, társulástól tartózkodó társaságunk nemzedékké verődhetik össze” – Vas I.: i. m. II. 56.

¹⁵ A közhangulat és a magát tőle függetleníteni nem tudó (és nyilván nem is akaró) irodalom közti szoros összefüggést jól szemlélteti Radnótinak egy 1938-ból származó, a maga tömörségben akár egészen Fellini vagy Örkény látomásos groteszkjéig előremutató naplóbejegyzése: „A napilap hírei között olvasom, hogy aug. 2-án, kedden hajnalban, az angyalföldi elmeógyógyintézet szomszédságában egy férfi fára mászott és a magasból beszédet intézett a csoportosuló emberekhez. Felszólította őket, hogy parafadugóikat szolgáltassák be neki, mert azokkal akarja betömni a világ összes fegyverét. Aztán harsány hangon a békét élte. A rendőr leszedte a fa tetejéről, és bevitte a közeli tébolydába, ahol »megállapítást nyert«, hogy a szónok az intézet szökött »ápolta«. Cigaretta gyűjtök, és újra elolvasom a hírt. Dédelgetem, színézem magamban a képet. Egy ember a fa tetején békeséget kiált. Egy »ápolta« végre nem Napóleonnak, nem japán császárnak képzeli magát. Majd borzongani kezdek és óvatosan körülnézek. Nyár elején felkapaszkodtam egy dobogóra és békehimnuszt szavaltam egy irodalmi társaság előadóján. Nemrégiben pedig lefordítottam Tibullus Detestatio belli-jét. Csak a fatetűn múlta s a parafadugón? Viselkedés és műforma kérdése lenne az egész?” (RADNÓTI M.: i. m. 20sk.)

kiadása egyik fentebb már idézett kritikusának, Szilágyi Endrének a hagyatékából egy olyan Blake-fordítást közölt, amelytől talán nem egészen független Weöres Sándor – ugyancsak az *Argonauták* szerzője – *Bóbitaként* emlegetett, valójában *A tündér* címen (szintén még 1937-ben) megjelent verse.¹⁶

Az első kiadás utolsó három verse – ennyi könnyűszerrel egységben látható – az élet élvezetére intő Leuconoe-óda, a fiatalság mulandóságát szatirikus színekkel festő *Parcius iunctas* kezdetű (mindkettő Rónai Pál fordítása), illetve az „arany közep-szer” kiegyensúlyozottságát megéneklő egyik emblematisz vers, az *Integer vitae* (Kardos László). Ehhez képest a második kiadás utolsó három verse a következő: III 18, I 11, IV 12. A gyűjtemény (és a Vergiliushoz írt óda) utolsó versszaka meglehetősen sötét tónusú:

„Hagyd el gondjaidat, már ne habozz, amíg
Elmédben feketén ég a halotti láng.
Múlékony mulatás frissíti lelkedet,
Olykor bölcs a bolondozás.”

A strófa meghatározó képét a második sor oxymóronja adja (*nigrorum ... ignium*), ami önmagában is elég baljós, de a magyar változat sötét tónusát az eredetiből hiányzó „halotti” szó, illetve a mulatásnak – egyébként cseppet sem horatiusiatlan – „múlékony” jelzője színezi még drámaibbra.

A záró vershármass első darabja, a Faunushoz írt, Radnóti által fordított óda bukolikus nyugalma már az elején sem magától értetődő: Faunust a költő – nyilván előzetes, bajelhárító megfontolásokkal a háttérben – kegyességre kéri, arra, hogy ne tegye tönkre a vers további részében ecsetelt idillt. Ennek az idillnek egyik képe a „bégető nyáj közt legelész az ordas”, amely – a farkas jelenléte a nyáj közelében – általában minden, csak nem megnyugtató. Nem kell különösebben élénk fantázia ahhoz, hogy az olvasóban a kép egyes antik vázák díszítését idézze fel: „Az őzre (vagy más állatra) támadó oroszlán csoportja a Közel-Keletről már a 8. század elején átkerült a görög művészetbe, nyilvánvalóan akár általánosabb, akár konkrétan értelemben a pusztulásnak, az emberi létet szüntelenül fenyegető veszélyre, illetve ennek kikerülhetetlenségére utaló tartalommal.”¹⁷ A Horatius-versben – illetve a fordításában – a ragadozó éppen nem támad, de aligha tekinthetünk el az egész jelenet különös, kegyelmi jellegétől, amely ennyiben felidézi

¹⁶ A *Dal* című versről van szó, amelynek utolsó versszaka a következő: „Ha dalolok, előttem ül, s kacag, / Aztán ő játszik, énekel szünetlen, / Aztán kitarja nagyra szárnyamat, / És csúfol engem, hogy a rabja lettem.” Mintha ezek „a szerelem hercegé”-ről szóló szavak visszhangoznának *A tündérben*: *Bóbita, Bóbita játszik, / szárnyat ígéz a malacra, / ráül, ígér neki csókot, / röpteti és kikacagja.*

¹⁷ SZILÁGYI János György: „Attikától Narcéig – via Ischia.” In *Színézene*. Ókortudományi tanulmányok. Bp., 2003. 473. Egy 2007 nyarán az MTA székházában elhangzott, írásban tudtommal mind-egyeddig meg nem jelent előadásában Szilágyi ezzel az ikonográfiai motívummal kapcsolatban az *Ilias* XVIII. énekéből Akhilleusz pajzsának egyik részletét idézte fel (525sk), amelyben két pásztor vígan fújja a sípját, mert az életükre törő kémekről mit sem tudva δῶλον δ' οὐ τι προνοήσων.

a ragadozó megszokott, vérszomjas viselkedését,¹⁸ és mintegy „más távlatot ad” a békés együttlelélésnek is.

A fenyegetettség érzete egyébként a Trencsényi-Waldapfel szerkesztésében megjelent másik nagy klasszikus kiadására is rányomta bélyegét: Vergilius békevágyat megéneklő eclogáinak fordításkötete, a *Pásztori magyar Vergilius* épp a *Horatius noster* első két kiadása között, 1938-ban jelent meg.¹⁹ És hogy ez a fenyegetés nem volt éppenséggel megfoghatatlan, az a szerkesztőnek az actiumi csata apropóján „az európai kultúra”-nak az „amorf istenek” feletti győzelmével kezdődő az utószavából is világos.²⁰ Ha valaki mégsem értené, a kísérőtanulmányok a második kiadásban kibővített, átírt szövege további támpontokat nyújt: az „*amorf vagy legfeljebb állatalakú*” istenek között külön kiemelve „*a kutyamódra ugató Anubis*”-t²¹ – ha végigtekintünk a kor történelmi arcképcsarnokán, nem kell sokáig keresgelnünk, hogy megtaláljuk a kép kortárs modelljét.

Mindennek fényében érdemes szemügyre venni a hármas záró verscsoport központi elemét, Trencsényi-Waldapfel saját Leuconoe-óda-fordítását is. Ebben különösen szerencsésnek mondható az a helyzet, hogy az óda korábbi, Rónai Páltól származó átültetése is rendelkezésünkre áll, azaz tudjuk, hogy mit cseréltek le mire, vagyis joggal tételezhetjük fel, hogy a korábbi fordítás tükrében a későbbi karaktere élesebben kirajzolódik.

Nézzük tehát először a Rónai-féle változatot:

*Fürkészgetni ne merd – tiltva van az – hogy neked és nekem
Mit rendelt el a sors, Leuconoe és soha meg ne kérdj
Kaldeus jóslatokat. Mennyire jobb türni, akármi jön!
Vágy végső teled ez, mely a komor tirrheni tengeren*

*Korbácsol habokat, vagy Juppiter több telet ad neked,
Mindegy, légy okos és szűrd meg a bort; oly rövid életünk,
Tervezgetni idő nincs. Amig itt intlek, a perc rohan.
Élvezd vígan a mát, mert a jövőt várni nem érdemes.*

Csak találgathatjuk, hogy a második kiadást előkészítő szerkesztő Rónai változatának mely vonásaival volt oly mértékben elégedetlen, hogy végül jónak látta a fordítást a magáéval helyettesíteni. Az mindenesetre jól látható, hogy a „*fürkészgetni*” személytelenebb és passzívabb a latin megfogalmazásánál (*quaesieris*), hogy a „*soha meg ne kérdj Kaldeus jóslatokat*” egyszerűen suta, a „*tervezgetni idő nincs*” semmit-

¹⁸ Woody ALLEN ismeretes aforizmája is éppen ebből a feszültségből táplálkozik: „Eljő az idő, amikor az oroszlan és borjú együtt fekszik majd le. De a borjú nem fog jól aludni.”

¹⁹ A dátum látán bizvást kimondható, hogy Vas Istvántól az I. és Radnótitól a IX. ecloga fordítása az *Argonauták* műhelyében készült.

²⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre (összeállította és a kísérőtanulmányt írta): *Pásztori magyar Vergilius. Publius Vergilius Maro Eclogáinak teljes szövege*. Bp., 1938. 58.

²¹ TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: „Vergilius pásztori Múzsája.” In *Vallástörténeti tanulmányok*. Bp., 1959. 322.

mondóan prózai a „*spatio brevi spem longam reseces*” képéhez képest, hogy a teljességgel fesztelen „*loquimur*”-ral összehasonlítva az „*intlek*” iskolamesteres, és végül hogy az „*Élvezd vígan a márt*” is sokkal színtelenebb a híres „*carpe diem*” mellett.

Trencsényi-Waldapfel megoldása ezzel szemben végig egységes és – talán megelőlegezhetjük: – sötét tónusban szól:

*Kedves, csak ne kutasd, tudni tilos, hogy nekem és neked
Mít szánnak, mi jövőt isteneink, kár Babylon sötét
Számításait is kérdeni. Jobb túrni, akármi lesz.
Vagy még több telet is ad Jupiter, vagy soha látni már
Nem fogjuk, ha a zord téli vihar zúg el a tengeren:
Szűrd meg bölcsen a bort, balga reményt tilt az irigy idő
Hosszan szóni. Amíg szánkon a szó, már tovatűnt a nap:
Élvezd, míg teheted; holnapokat, Leuconoe, ne várj.*

Talán nem téved nagyot, aki a verset az elmúlásnak kitett emberpár élethelyzetére tett reflexiónak értelmezi. A két ember, a férfi és a nő összetartozását emeli ki az „*isteneink*”, a „*nem fogjuk*” és a „*szánkon*” többes szám első személyű toldaléka. Határozott gyengédség árad a verskezdő „*kedves*” megszólításból és valami tanító szelídség a „*bölcsen*” módhatározóból és a „*míg teheted*” közbevetésből. A „*tovatűnt*” és a „*soha látni már*” valósággal már ernyedte. Az elmúlás árnyát kimondottan feketére színezi a „*sötét*” és a „*zord*” jelző. A vers zárlata szerint az emberpárnak ezt a fenyegettségét csak a röpké pillanat élvezete enyhítheti.

Ami mármost az eredetét illeti, Horatius igencsak csínján bánik ezekkel a többes szám első személyekkel: „*Ne quaesieris, quem mihi, quem tibi finem di dederint*” – vagyis (és ezt a magyar is megtartja): „Ne kutasd, hogy milyen véget adnak az istenek neked és nekem” – azaz *nem nekünk*. „*Babylon sötét számításai*”-nak Babylon jelző nélküli számításai felelnek meg, azaz egészen egyszerűen a horoszkópok, az asztrológia. Ezek azok, amiket nem kellene tanulmányoznia a nőnek. „Akár több telet is ad Jupiter, akár ez az utolsó, amely most a tengert gyengíti (pedig sziklaszirtek vannak szembeállítva vele)” a vers beszélője arra szólítja fel a címzettet, hogy: „legyen eszed, szűrd borokat, és a hosszú reményt vágd rövidre”. Majd hozzáteszi: „amíg beszélünk, az irigy idő már el is repült: használd ki a napot, minél kevesebb hiszékenységet tanúsítva a későbbiek iránt”.

Köztudomású, hogy Horatius – mármint az a Horatius, akit a versek írnak, nem az, aki a verseket írta – nem árult el túlságosan mély érzelmeket a nők iránt. A mai vagy éppen catullusi értelemben vett mély szerelemre talán csak egyetlen versében utal, ott is mint hiányra:

*„Felices ter et amplius,
quos irrupta tenet copula, nec malis
divolsus querimoniis
suprema citius solvet amor die”*

Ami személy szerint őt illeti, egy helyütt ezt írja: „*vacui, sive quid urimur, non praeter solitum, leves.*” Azaz: „facérok vagyunk, vagy ha valamennyire lángolunk is, nem túl a megszokotton, csak úgy csapodáran.”

Alighanem érdekesebb úgy érteni a Leuconoe-ódát, mint az „Ugye örökké szeretni fogsz?” örök kérdésével nyaggatott férfi kitérő válaszát. „Jaj, hát nem is szabad ilyesmit kérdezni, tilos a jövővel foglalkozni, hagyd a horoszkópokat! És különben is, amíg itt beszélünk, csak szalad a drága idő...” Vagyis az óda sokkal inkább erotikus, mintsem szerelmes vers (és ennyiben semmi esetre sem holmi „*Lebensregel*”).

De persze az, hogy akkor és ott Trencsényi-Waldapfel Leuconoe-óda-élménye miért épp ilyen volt, hogy tehát a harmincas évek Magyarországnak miféle „zord” és „sötét” fenyegetésekre vélte biztos – „súlyos, mint a zsoldár” – menedékné a nőt és a pillanat fényében felragyogó szerelmet, azt nem kell különösebben részletezni. Az azonban talán nem kézenfekvő, de mindenképpen tanulmányozásra méltó, hogy a költőknek ez a közérzete hogyan jutott kifejezésre a fordításokban, illetve a kötetkompozíció – az időrend miatt túl nagy mozgásteret nem nyújtó, de természetesen szervezőelvként mégis sajátos módon egységteremtő – közegében.

Mint fentebb volt róla szó, az első kiadásban eredetileg mintegy kilenc oldalra rúgó előszavát Kerényi rövid, egyoldalas függelékkal egészítette ki, már első szávaival utalva az első változat 1935-ben történt születésére, illetve ezzel az azóta eltelt időre. Az utolsó bekezdésbe azt írja, hogy a horatiusi „idea-embert” a ma olvasójának mintegy ellenszerűl kínálja: „nemcsak az ál-valószerű, ideátlan Horatiusképek ellen, hanem főként az ellen, ami a legjobban lehúzó az idea-emberségből.”

Majd a következő felszólítást fogalmazza meg, a közbevetett mellékmondatban egy teljességgel váratlan praesens perfectummal – *minimum credulus postero* – már a mondat vége előtt kimondva a végső szót: „Az érzelmek hullámszámától irányított élet ellen hajózzon a szellemi magyarság, míg teheti, míg az epódoszban megjósolt világvége rá nem szakadt, legalább Horatiushoz, az elérhető aranykor idea-emberéhez.”²²

Filológusterror és kókuszverseny

Az 1961-ben megjelent kétnyelvű Horatiusról szóló első híradás már a születése előtt megérkezett Hegedüs Gézának a *Nagyvilág* hasábjain közölt jegyzete formájában.²³ Mint írja: a kötet „létrehozatalában, úgy tudom, részt vesz mindenki, aki manapság mifelénk műfordító névre érdemes és lélekbeli köze van az antik ízekhez (s persze valamennyire tud latinul is).”²⁴

²² KERÉNYI Károly: „Horatius Noster”. In TRENCSENYI-WALDAPFEL: *Horatius noster*. 1940. 18sk.

²³ HEGEDÜS Géza: *A városias Horatius. Vita és kísérlet*. Nagyvilág 1959/4. 1880–1882.

²⁴ I. m. 1880.

Írásában Hegedüs a készülő új kiadás akkor már késznek tudott elveivel vitakozik. A kötet megjelenését követően, 1962-ben látott napvilágot Vas István vita-indítója,²⁵ amely után sokáig sorjázta pro és kontra a különböző írások. A vita – néhány kivételtől eltekintve – mind retorikai, mind szakmai szempontból elég magas színvonalon folyt, az érveket tiszta logikával adták elő, de többnyire érzelmeiktől olyannyira fűtöttek, ami alighanem egyedülálló a kor irodalmi vitáiban.

Vas István vitaindító tanulmányának szenvedélye alighanem több forrásból is táplálkozik. Devecseri módszerében a filológusberkekben nevelkedett, de egyébként céhbéli költő megalkuvását látja, egyfajta elárulását azoknak az eszményeknek, amelyek jegyében mind ő maga, mind vitapartnere költővé érett.²⁶ Az érintettségnek ennél még személyesebb motívumaira világít rá az, amit önéletrírásában említ: „Talán az Argonauták körül (ma úgy mondanánk: műhelyében) kezdett kialakulni a fokozott formai és tartalmi hűségnek az a módszere, mely a következő két évtizedben látványos diadalokkal bizonyította igazát, hogy aztán az újabb évtizedek nagyüzemi termelésében a gépies gyakorlat és az elidegenítő ellenőrzés formalizmusa a fordításművészetnek éppen egyéni felelősségvállalását kezdje ki.”²⁷

A polémia egy fiatal krónikása méltán illeszti a „harcos” jelzőt a kicsit később „csatározás”-nak nevezett vitához.²⁸ Mert voltaképp nem nehéz a még húsz év múltán is „az egyéni felelősségvállalás” talaján álló Vas „filológus-rémuralmat”,²⁹ „terror”-t³⁰ és „retrográd diktatúra”-t³¹ emlegetni, illetve a „lazítás”, a „merészség”, a „szabadság”³² és a „költői lázongás”³³ mellett érvelő korabeli retorikájából az elszántság és a kétségbeesés hangját kihallani. Azét az elszántságét és kétségbeesését, amellyel – csupán évekkkel az 1956-os forradalom után³⁴ és még nem a végén a megtorlásnak – a költők mintha az irodalom szuverenitásának megmaradt területeit

²⁵ Vas István: „Horatius olvasásakor.” In *Az ismeretlen isten*. Tanulmányok 1934–1973. Bp., 1974. 600–640. Nem biztos, hogy idetartozik, de talán nem egészen felesleges emlékeztetni Vas Istvánnak arra a *Kosztolányi* című cikkére – i. m. 30–34. –, amelyben a háború utáni Szabó Árpádnak (hangsúlyosan mint „a klasszikus filológia egyetemi tanárának”) meglehetősen vonalas cikkével szemben veszi védelmébe Kosztolányit. Mintha a költő 1962-ben, a Horatius-könyvről szóló kritikájában ugyanannak a saját kompetenciáján – a gyakorló költő szemszögéből nézve – jóval túllépő, erőszakos filológusnak a típusrajzát adná (és sajnos nem éppen alaptalanul), amelyet az 1947-es cikkből megismerhettünk.

²⁶ Vas I.: i. m. 611 sk. Ahogy írja: „Devecseri útjában épp az volt a rendhagyó, hogy ezúttal nem a költő tört be a rezervátum területére, hanem egy költő, vérbeli, nőtt fel a rezervátumban, s nevelkedett annak etikettjében.”

²⁷ Vas I.: *Mért vijjog...* II. 59.

²⁸ Havas László: *Quintus Horatius Flaccus összes versei*. MTA I. Osztály Közleményei (19) 1962. 368.

²⁹ Vas I.: *Az ismeretlen isten*. 613. (belső címben)

³⁰ I. m. 628.

³¹ I. m. 612 sk. Máshol, a kiejtésre vonatkozóan „a klasszika-filológia területéről elindult támadás”-t emleget: Vas I.: „Az idegen nevekről, a tudósok terrorjáról meg az öntudatos félműveltségről.” (1965) In uő: *Az ismeretlen isten*. 701.

³² I. m. 606.

³³ I. m. 612.

³⁴ Hogy milyen évek voltak ezek az irodalom intézményrendszere szempontjából, azt jól érzékelteti Standeisky Éva következő megfogalmazása: „Az 1957 januárjában »ideiglenesen felfüggesztett«, majd áprilisban betiltott Írószövetséget gondos előkészítés után 1959-ben »újraindították«, 1962 májusában pedig már úgy sikerült megrendezni a közgyűlést, hogy annak »langyossága«, »bieder-

védelmetzték volna a hatalommal (a kiadóval, a szerkesztőkkel, a hivatalossággal) szemben.³⁵ Talán még érdekesebb, hogy ezt a retorikát használta – más előjellel – a másik oldal is. Ahol Vas István „szabadság”-ot követel, és „merészség”-et, „lazítás”-t javasol, ott Devecseri Gábor „szabadosságot” lát, „fegyelem” és „szigor” után kiált, illetve „fegyverzet”-et emleget (még ha az időmértékes verselésért is).³⁶ Falus Róbert egyenesen Vas cikkének „hibás és káros [...] irányzatát”-ról, „retrográd törekvések”-ről a fordító „önkényéről” beszél, és egyetlen mondaton belül jut el a „metrikai lazaság”-tól a „marxizmus ókorszemléleté”-ig, ahonnan csakugyan már csak egy lépésre vannak „Marx ókori vonatkozású írásai”.³⁷ Rónay György nagy cikke nem kertel, így kezdődik: „Vas István szerint az új magyar Horatius nem jó. Elsősorban azért nem jó, mert a filológia rémuralmának jegyében született.”³⁸ Később a szerkesztők szerint „egyedül helyes képet” emleget, illetve „zord imperializmus”-sal,³⁹ a metrika „könyörtelen”⁴⁰ érvényre juttatásával vádolja a filológus tábor. Mindebből úgy látszik, hogy a filológusok rémuralmának apropóján néhány irodalmár egyszer csak úgy kezdett a szabadság és az elnyomás kérdéseiről beszélni, hogy az a korban példa nélkül áll. A Horatius-kötetről szóló vita örve alatt mintha „költészet és valóság” csapott volna össze, mégpedig olyan – már igen-

meier hangulata« [...] kellemes meglepetést szerzett a politikai elitnek.” STANDEISKY ÉVA: „Az írók és a hatalom a hatvanas évek Magyarországn.” In SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története*. III. Bp., 2007. 520.

³⁵ Vas István gesztusára Rónay György például egyenesen a „lázaság” szót használja – [RÓNAY György] [r. gy.]: *Jegyzetlapok*. Vigilia 1962.(27.) 383. és RÓNAY László: *Devecseri Gábor. Alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., 1979. 185. A forradalom egyébként időben annál is közelebb volt, mert az 1961-ben megjelent kötet munkálatai évekkor korábban elkezdődtek: RÓNAY László: i. m. 176. „évek hosszú során át” folyó közös munkát emleget, Hegedüs Géza pedig, mint fentebb említettük, a már készülő kötetre hivatkozik 1959-ben megjelent cikkében.

³⁶ VÖ. SZILÁGYI J. Gy.: *Az antik klasszikus költészet... (1331.)* szavaival: „A folytatást ismerjük, a katonaköltő (kiemelés – K. I.) verseivel párhuzamosan készült fordításokat, a még az Odüsszeiából merített lendületet őrző Iliásztól az 1961-es Horatiusig és tovább. Ezen a költői mélyponton lépett mindinkább az ihlet javéba a pontosság, az antik metrika és poétika gyakorlatának dogmákká merevedése, az örökös javítások megszállottsága (ami persze – félreértés ne essék – távolról sem jelenti az ezekben az években készült fordításainak értéktelenné degradálását); nem a gőg, hanem a kétségbeesett fogódzókeresés vezette igyekezet volt ez a lehetetlenségében értelmetlen vélt tökéletesség megvalósítására, minden kritikus könyörgés ellenére, amiért a Horatius-utószóban a 'becsmérlő szavait ki sosem mérséklé' jelzőt érdemelt ki.”

³⁷ FALUS R.: *Horatius összes versei – Opera omnia Horati*. Filológiai Közöny 1962/8. 208., 5. jegyzet és 209. Mással Áprily Lajos megoldásaiban azt kárhoztatja, hogy „túl egyéni”-ek (210.) – de hát vajon milyeneknek kellene lenniük? Aztán az is aligha tisztán esztétikai elveknél tudható be, hogy – a börtönből nemrég szabadult – Eörsi és Lakatos István egy-egy munkájáról ugyanúgy nem ejt még zokszót sem, ahogy többek közt Nemes Nagy Ágnes remek *Pindarus quisquis*- és Lator László nagyserű *Delicta maiorum*-fordítását is agyonhallgatja, „maradandó”-nak nevezve ugyanakkor az első epódosz Benjámin László-féle, elég érdektelen fordítását. Ugyancsak érdekes a következő két- vagy inkább háromélt megfogalmazás: „Kálnokynak és Jékelynek ez alkalommal sem sikerült Horatius olyan pregnáns és mégis finoman simuló formában tolmácsolnia, mint más antik költőket” – azaz Kálnoky és Jékely fordításai most nem olyan jók, mint amilyenek egyébként *sem* szoktak lenni.

³⁸ RÓNAY György: *Horatius körül*. Nagyvilág 1963. (8.) 109.

³⁹ I. m. 112sk.

⁴⁰ I. m. 119.

csak kicsire zsugorodott – területen, amelyet mindaddig nem kebelezett be a pártállam, ahol előzőleg tényleg csak az irodalom respublikája tagjainak, a költőknek és az irodalomkritikusoknak volt illetékességük. A nyilvános vitát az tehette lehetővé, hogy a hivatalosság képviselői talán mindent gondoltak, csak azt nem, hogy egy olyan elvont témán rágódva, mint az antik versfordítások elvei, a szabadságról is érvényesen lehet beszélni.

A vita után „tovább folyt az Írószövetség Műfordítói Szakosztályában, majd Devecseri »versfordítási elvekről« írt *Kókuszverseny és facica* című tanulmányával fejeződött be” – írja Rónay László.⁴¹ Első pillantásra úgy tűnhet, mintha a felek mindvégig a jó, a helyes, a pontos, a hű fordítás meghatározásával foglalkoztak volna, vagyis azzal, hogy megegyezzenek azokban az elvekben, amelyek elfogadása nélkül nem beszélhetünk jó, helyes stb. fordításról. Ha azonban jobban megvizsgáljuk az érvelést, azt tapasztaljuk, hogy a vitapartnerek két malomban őrlönek. Nem lehet ugyanis harmonizálni a minőséget illető elveket, ha a minőség legegyszerűbb axiómaiban nem sikerül megegyezni. Márpedig Devecseri, illetve Falus egészen másképp határozza meg a műfordítást, mint vitapartnereik: a klasszikusok nem egészen vagy egyáltalán nem formahű fordításait – kisebb vagy nagyobb erővel – végső soron kirekesztik a műfordítások köréből.⁴² De mint minden definíciónak, ennek is az mutatja meg az értékét, hogy mennyire használható a gyakorlatban. Márpedig az ember hajlamos azt gondolni, hogy az a versfordítás-irodalom, amelynek nem része Babits Theokritosza vagy Szabó Lőrinc Horatiusa, fabatkát sem ér.

Egyáltalán nem véletlen, hogy Catullus-fordításokról szóló könyvében Polgár Anikó a többi fordítói paradigmával egy sorban tárgyalja az „applikáció”-t,⁴³ amely tulajdonképpen már nem is fordítás, de még csak nem is átköltés, amennyiben olyan műveket is ihlethet – ilyenek például Kovács András Ferenc Calvus-versei –, amelyeknek egészen egyszerűen nincs forrásszövegük. Az tehát, hogy mit tekintünk műfordításnak, csakugyan meghatározás kérdése, de a definíció szigorát érdemes az ésszerűséghez igazítani. A vitát megelőlegező cikkében Hegedüs Géza közölte néhány saját Horatius-fordítását. Az első könyv utolsó ódájának – Hegedüsre egyébként nem jellemző módon: metrikailag kifogástalan – kezdősora sokak fü-

⁴¹ RÓNAY L.: *Devecseri Gábor*. 196. A hullámok ennél még talán távolabbra is gyűrűztek: BART István és RÁKOS Sándor szerkesztésében 1981-ben jelent meg a *Műfordítás ma* című tanulmánygyűjtemény, amelynek első terve, a Horatius-kötettől és körülötte felmerült kérdésektől aligha függetlenül, az *Előszó* tanúsága szerint „már a hatvanas évek derekán elkészült” (5.) – Vas István és Rónay László pedig (305.) konkrétan utal is a vitára. Alighanem ugyancsak ennek köszönhető, hogy *A magyar irodalom története 1945–1975* külön fejezetet szentel *Az antik fordításoknak*, és ugyancsak a vita utóéletéhez tartozik Rónay Devecseri-könyvének *A magyar Horatius* című fejezete, ahogy a maga módján az is, hogy Sumonyi Zoltánnak a Rónayéval azonos sorozatban megjelent Vas István kismonográfiájában egy árva szó sem esik róla.

⁴² Arany, majd Babits, Kosztolányi, Radnóti és Szabó Lőrinc munkáit Falus (Horatius összes versei – *Opera omnia Horati*. 209. és 217.) fordítás helyett „átköltés”-nek vagy „kísérlet”-nek nevezi, DEVECSERI Gábor („Levél Vas Istvánhoz. A kétnyelvű Horatius-kötet vitája.” In DEVECSERI: *Műhely és varázs. Antik Tanulmányok II.* Bp., 1981. 467.) tapintatosabb: „Babits Theokritosza [...] a magyar költészetben belül egyre kevésbé a magyar versfordítás-irodalom gyöngyszeme lesz.”

⁴³ POLGÁR Anikó: *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*. Pozsony, 2003. 167–221.

lébe lopta be magát: „*Perzsa felvágás, fiam, undorító*”. Ugyan mi ez, ha nem fordítás – még ha nem is a legszerencsésebb!

Devecseri szerint „a végletesen hű, minden mozzanatában, minden elemében az eredetihez ragaszkodó fordítás már nem volna fordítás, mert nem állna másból, mint az eredeti szöveg papírra másolásából”.⁴⁴ Jorge Luis Borges ezt árnyaltabban látatja: egyik novellája szerint igenis van értelme az efféle gesztusnak. Pierre Ménard ekképp megalkotott *Don Quijotéja* szóról szóra megegyezik ugyan a forrásszöveggel – legalábbis amennyi elkészül belőle –, mégis egészen más: hiszen például amíg Cervantes kora természetes köznyelvét használta, addig Ménard 20. századi könyvében ugyanazok a kifejezések kimódoltan és mesterkélten hatnak.

„Nincs vigyázz, kész, rajta; mindenki onnan indul, ahonnan akar, akkor, amikor akar; és akkor és ott is áll meg” – idézi Lewis Carrollt Devecseri,⁴⁵ az eredeti szöveg szavait egymás mellé író „fordítással” szemben a másik végletet, amelytől ugyancsak óvja a fordítókat. A különös szabállyal leírható játéknak kókuszverseny a neve. De nevezhetjük szabadságnak is.

⁴⁴ DEVECSERI G.: „Kókuszverseny és facica.” (1964) In uő: *Műhely és varázs*. 499.

⁴⁵ I. m. 500.